

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ASSOTSIATIV MAYDONLARNING TILSHUNOSLIKNING TURLI ASPEKTLARIDA TADQIQ ETILISHI

Niyazova Dilbar Xoltemirovna

Qarshi davlat universiteti, professor PhD.

e-mail: dilbarniyozova9@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5896-1461>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada assotsiativ maydon tushunchasi, uning shakllanishi va tilshunoslikdagi nazariy talqinlari yoritilgan. Assotsiativ maydonning inson xotirasi, bilim va tasavvurlari, psixologik holati, ijtimoiy mavqeyi, yoshi, kasbi hamda milliy-madaniy qarashlari bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Shuningdek, assotsiativ maydonning milliylik, jamoaviylik, tajribaga asoslanganlik va cheksizlik kabi xususiyatlari ochib berilgan. Maqolada assotsiativ maydon birliklarini leksik-semantik, derivatsion, stilistik, psixolingvistik, sotsiolingvistik, lingvokognitiv va lingvomadaniy aspektlarda o'rganish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: assotsiativ maydon, turtki so'z, assotsiatsiya, assotsiativ birlik, assotsiativ semantika, verbal assotsiatsiya, lisoniy ong, psixolingvistika, lingvokognitiv yondashuv, lingvomadaniyat, milliy-madaniy xususiyat, mentalitet, milliy-madaniy manzara, semantik aloqa.

ИССЛЕДОВАНИЕ АССОЦИАТИВНЫХ ПОЛЕЙ В РАЗЛИЧНЫХ АСПЕКТАХ ЛИНГВИСТИКИ

Ниязова Дилбар Холтемировна

Каршинский государственный университет, профессор PhD.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются понятие ассоциативного поля, особенности его формирования и теоретические интерпретации в лингвистике. Анализируется взаимосвязь ассоциативного поля с памятью человека, его знаниями и представлениями, психологическим состоянием, социальным положением, возрастом, профессией, а также национально-культурными взглядами. Кроме того, раскрываются такие характеристики ассоциативного поля, как национальная специфика, коллективный характер, обусловленность опытом и неограниченность. В статье представлены возможности изучения единиц ассоциативного поля в лексико-семантическом, деривационном, стилистическом, психолингвистическом, социолингвистическом, лингвокогнитивном и лингвокультурологическом аспектах.

Ключевые слова: ассоциативное поле, слово-стимул, ассоциация, ассоциативная единица, ассоциативная семантика, вербальная ассоциация, языковое сознание, психолингвистика, лингвокогнитивный подход, лингвокультура, национально-культурная специфика, mentalitet, национально-культурная картина мира, семантическая связь.

THE STUDY OF ASSOCIATIVE FIELDS IN VARIOUS ASPECTS OF LINGUISTICS

Niyazova Dilbar Xoltemirovna

Karshi State University, Professor PhD.

Abstract.

This article examines the concept of the associative field, its formation, and its theoretical interpretations in linguistics. It analyzes the relationship between associative fields and human memory, knowledge and perceptions, psychological state, social status, age, profession, and national and cultural perspectives. Furthermore, the article explores such characteristics of associative fields as national specificity, collective nature, experience-based formation, and unlimited scope. The study demonstrates the possibilities of examining associative field units from lexical-semantic, derivational, stylistic, psycholinguistic, sociolinguistic, linguocognitive, and linguocultural perspectives.

Keywords: associative field, stimulus word, association, associative unit, associative semantics, verbal association, linguistic consciousness, psycholinguistics, linguocognitive approach, linguoculture, national and cultural specificity, mentality, national and cultural worldview, semantic relationship.

Kirish. Assotsiativ maydon turtki so'zga nisbatan inson xotirasida tiklangan assotsiatsiyalar majmuyidir. "Assotsiativ maydon – struktur jihatdan leksikografik xususiyatga ega, mohiyatan inson ongida aks etgan muayyan filologiya

voqelik, uning hamrohlari obrazining verbal ifodasi, u haqdagi tasavvuri, bilimlarini namoyish etuvchi tilning o'zaro assotsiativ bog'langan semantik va grammatik munosabatdagi birliklari yig'indisidir" [6; 58]. Assotsiativ maydon insonning nafaqat til birligi haqidagi bilim va tasavvurlari, balki ushbu birlik ortida turgan predmet, belgi, harakat, voqea-hodisa bo'yicha tasavvurlarini aks ettiruvchi o'zaro assotsiativ bog'langan birliklar tizimidir.

Assotsiativ maydon terminini tilshunoslikka 1955-yilda Jeneva universiteti professori Sh. Balli olib kirgan [2; 29]. U assotsiativ maydonni biror-bir aytilgan so'zga nisbatan inson ongida tiklangan ko'p miqdordagi birliklar yig'indisi sifatida tavsiflagan. Sh. Balli assotsiativ maydonlar subyektiv xarakterda ekanligini, chunki insonda biror-bir psixologik assotsiatsiyaning hosil bo'lishi uning yoshi, kasbi, ijtimoiy holati, kayfiyati kabilarga bog'liqligini qayd etgan [12; 90]. Demak, assotsiativ birliklar insonning bilim va tasavvurlari, psixologik holati, yoshi, kasbi, qiziqishlari kabilarda bilan bevosita bog'lanadi. Bunday assotsiatsiyalar ongda ham assotsiativ maydonlarga birlashadi.

Tilshunoslikda assotsiativ maydonga ko'plab tadqiqotlarda tavsif berilgan. Hatto lingvistik lug'atlarda ham ushbu termin izohlangan. Masalan, T. V. Jerebilo assotsiativ maydon terminiga quyidagicha ta'rif bergan: "Assotsiativ maydon assotsiatsiyalar, ya'ni stimul so'zga berilgan javob reaksiyalari majmuyidir" [4]. O. A. Axmanovanning fikricha, assotsiativ maydon biror-bir so'z bilan u yoki bu darajada bog'langan assotsiativ tasavvurlar yig'indisidir [1; 576].

Assotsiativ maydon xususiyatlari qator tilshunoslar tomonidan yoritilgan. Jumladan, M. Patsis assotsiativ maydon so'zlarning tajriba asosida aniqlangan assotsiativ aloqasini ko'rsatadigan funksional-psixolingvistik model ekanligini, bunday modelda til birliklarining paradigmatic va sintagmatic munosabatlari namoyon bo'lishini bayon qilgan [8]. N. V. Ufimseva assotsiativ maydonning milliy-madaniy belgisiga e'tibor qaratgan. Uning fikricha, assotsiativ tajribalar orqali aniqlangan assotsiativ maydonlar nafaqat insonning verbal xotirasi fragmentlari hisoblanadi, balki muayyan etnik guruh dunyoqarashining bir bo'lagi bo'lib, shu madaniyat vakillarining ichki leksikonida mujassamlashgan, ularning olam haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi motivlar, baholash va madaniy stereotiplarda namoyon bo'ladi [10; 140]. Y. F. Tarasov ham assotsiativ maydonda milliy madaniyat aks etishini, biror-bir turtki so'z bo'yicha yuzaga kelgan assotsiatsiyalar maydoni milliy madaniyatga mansub bilimlar ekanligini ta'kidlaydi [9; 38]. H. Ortiqova assotsiativ maydon birliklari nafaqat til birliklarining assotsiativ aloqasini, balki narsa-hodisalarning inson tasavvuridagi assotsiativ bog'lanishlarini ham aks ettirishi, til egalarining turtki so'z bilan bog'liq tasavvurlari, bilimi, qiziqishlarini ifoda etishi, so'zning ma'no-mohiyatini ochib beruvchi tizim vazifasini bajarishini qayd etadi [7; 86].

Anglashiladiki, assotsiativ maydonda til egalarining tashqi olam haqidagi bilim va tasavvurlari aks etadi, maydon birliklari jamiyat ongi, dunyoqarashi, mentaliteti, olamga bo'lgan munosabatidan darak beradi. Assotsiativ maydonning milliylik, jamoaviylik, tajribaga asoslanganlik, cheksizlik kabi qator xususiyatlari uning ichki belgilari sanaladi.

Assotsiativ maydonni ko'p qirrali va ko'p aspektli majmua deyish mumkin. Chunki uning tarkibidan har xil sath birliklari o'rin oladi. Bu birliklar turtki so'z bilan turli darajada semantik-mantiqiy aloqada bo'ladi. Ular muayyan til egalarining olamni qanday idrok etishi, olam haqidagi tasavvurlari, milliy-madaniy qarashlari, olamga munosabati haqida ma'lumot tashiydi.

Assotsiativ maydon ko'p qirrali hamda lingvistik va ekstralingvistik bilimlarni o'zida jamlagan majmua bo'lganligi uchun uni turli aspektlarda tadqiq etish mumkin. Jumladan, assotsiativ maydon birliklari tilshunoslikning leksik-semantik, derivatsion, stilistik, genderologik, lingvokognitiv, lingvomadaniy, etnomadaniy, sotsiolingvistik aspektlarida o'rganilishi mumkin.

Assotsiativ maydon birliklarining leksik-semantik aspektda o'rganilishi natijasida assotsiativ semantika yo'nalishi vujudga keldi. Assotsiativ semantikada so'zlarning assotsiativ ma'nolari ochib beriladi. So'zning assotsiativ ma'nolari assotsiativ maydon orqali aniqlanadi. V. A. Dolinskiy qayd etganidek, "so'zning assotsiativ maydoni uning ma'nolarini ochib beruvchi kalitdir" [3]. Assotsiativ maydondan o'rin olgan birliklarning rang-barangligi turtki so'z ma'nosi haqidagi izohli lug'atlarda berilgan bilim va tasavvurlarni tubdan o'zgartiradi.

So'zlar orasida assotsiativ aloqaning mavjudligi ularning semantik jihatdan ham bir-biri bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Y. N. Karaulov ta'kidlaganidek, "assotsiatsiya so'zlar orasida semantik aloqa mavjudligining zarur shartidir: agar semantik aloqa bo'lsa, assotsiatsiya ham bo'ladi, buning aksi haqiqat emas" [5; 180].

Assotsiativ maydon birliklarini derivatsion aspektda o'rganish ularning yasaliqidagi umumiy jihatlarni aniqlashga, maydondagi asosdosh, qo'shimchadosh so'zlarni ajratishga, ularning assotsiativ bog'lanishiga sabab bo'lgan qonuniyatlarni ochib berishga imkon beradi. Til birliklarining derivatsion strukturasidagi umumiylik ularning lisoniy ongda assotsiativ juftliklarga birlashuviga olib keladi. Masalan, o'zbek tilidagi suvli – suvsiz; gulli – gulsiz; bolali – bolasiz juftliklarining bir asosdan yasalganligi ularning o'zaro assotsiativ bog'lanishini ta'minlaydi.

Assotsiativ maydon birliklarining stilistik tahlilida ularning uslubiy xoslanish belgisi asosida assotsiativ aloqaga kirishuvi masalasi o'rganiladi. Masalan, roman – povest juftligining ilmiy uslubga; aft – bashara juftligining so'zlashuv uslubiga mansubligi ularning o'zaro assotsiativ aloqasini yuzaga keltiradi. Assotsiativ maydonni psixolingvistik aspektda o'rganishda nutq yaratish va uni idrok etish jarayonida insonda yuzaga keladigan assotsiativ aloqalar xarakteri tahlil qilinadi, beixtiyor hosil bo'lgan assotsiatsiyalar aniqlanadi, ularning nutq yaratilishidagi roli ochib beriladi. Assotsiativ maydonni sotsiolingvistik aspektda o'rganishda maydon birliklarining ijtimoiylik belgisi, assotsiatsiyalarda aks etgan til jamoasining ijtimoiy maqomi, jamiyatda bajaradigan rollari, jinsi, biror-bir sinfga mansubligi, kasb-kori, shevasi kabilarda aniqlanib, ularga tavsif beriladi. Shuningdek, bu aspektda assotsiatsiyalarning bir tilga yoki turli tillarga oidligi masalasini o'rganish ham muhim. Ikki yoki ko'p tillilik sharoitida shakllantirilgan assotsiativ maydonlarda turli tillarga mansub verbal birliklar o'rin olishi mumkin.

Lingvokognitiv yondashuvda lisoniy assotsiatsiyalar orqali til egalarining dunyoni qanday idrok etishi, narsa-predmet, voqea-hodisa bo'yicha qanday bilim va tasavvurlarga egaligi aniqlanadi. Vey Syaoning ta'kidlashicha, "Assotsiativ-verbal maydonni lingvokognitiv aspektda tadqiq etish mohiyatiga ko'ra fanlararo jarayondir, chunki

assotsiativ-verbal maydon lingvistik semantikaning chuqur tahlili, lisoniy ongning psixolingvistik tadqiqi, konseptologiya va milliy tilning kategoriya va shakllari mentalligini o'rganish chorrahasidagi hodisadir" [11]. Shu jihatdan assotsiativ maydonni lingvokognitiv aspektda tadqiq etishda biror-bir til birligini idrok etish jarayonida yuzaga keladigan verbal assotsiatsiyalarning hosil bo'lish mexanizmlarini aniqlash muhim o'rin tutadi.

Assotsiativ maydonni lingvomadaniy aspektda tadqiq etishda asosiy e'tibor milliy-madaniy birliklarning o'zaro assotsiativ bog'lanishi va ularda aks etgan olamning milliy-madaniy manzarasini o'rganishga qaratiladi. Bu birliklarda madaniy semaning mavjudligi ularning assotsiativ aloqasini ta'minlaydi. Masalan, til egalari tomonidan fotiha to'yi turtki so'ziga berilgan "Unashtiruv" (63); "Non sindirish" (23); oqlik (4); belgi (3); qalin puli (3); qatlama (3); sarpo (3); "Unashtirish" marosimi (3); osh (2); patir non (2); qo'sh patir (2) javob reaksiyalarida yurtimizda o'tkaziladigan fotiha to'yi bilan bog'liq ma'lumotlar jamlangan.

Xullas, assotsiativ maydonni lingvomadaniy aspektda o'rganishda assotsiatsiyalarning milliy-madaniy xususiyatlari ochib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ахманова О. А. Словарь лингвистических терминов. – М., 2005. – С. 576.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с 3-го фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель. – М., 1955. – С. 29.
3. Долинский В. А. Теория ассоциативных полей в квантитативной лингвистике. – Санкт-Петербург: Алетея, 2022. – URL: <https://cheloveknauka.com/kvantitativnyy-analiz-leksicheskoy-assotsiativnosti>.
4. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. – 5-е изд., испр. и доп. – Назрань: Пилигрим, 2010. – URL: <https://rus-lingvistics-dict.slovaronline.com/408-acco>.
5. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – С. 180.
6. Lutfullayeva D. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Meriyus, 2017. – B. 58.
7. Ortiqova H. Badiiy matnning assotsiativ tadqiqi (E. Vohidov va A. Oripov she'rlari misolida): filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – Toshkent, 2022. – B. 85–86.
8. Патсис М. Ассоциативное поле как инструмент анализа значения слова: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2005. – URL: <http://www.dslib.net/jazyko-znanie/associativnoe-pole-kak-instrument-analiza-znachenija-slova-na-materiale-grecheskogo.html>.
9. Тарасов Е. Ф. Языковое сознание // Вопросы психолингвистики. – М., 2004. – № 2. – С. 38.
10. Уфимцева Н. В. Русские: опыт еще одного самопознания // Этнокультурная специфика языкового сознания: сб. науч. трудов / Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 140.
11. Вэй Сяо. Ассоциативно-вербальное поле «Медицина» на фоне китайского языка (лингвокognитивный аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Великий Новгород, 2019. – С. 6–7.
12. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – С. 90.